

Naxçıvan aşığılarının yaradıcılığı
Azərbaycan etnomusiqişünaslarının tədqiqatlarında

Əliyeva Şəhla (ADMİU)

Fakültə: Musiqi sənəti

İxtisas: Etnomusiqisünaslıq

Kurs: II

**Elmi rəhbər: sənətsünaslıq üzrə elmlər doktoru,
professor Ceyran Mahmudova**

XVI-XVIII əsrlər Azərbaycan aşığı sənətinin inkişaf dövrünü təşkil edir. Məhz bu tarixi dövərdə Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində aşığı sənətinin ayrı-ayrı ifaçılıq mühitləri yaranmışdır. Bu mühitlərdən biri də özünəməxsusluğu ilə seçilən Naxçıvan aşığı mühitidir. Aparılmış tədqiqatlardan aydın olduğu kimi, orta əsrlərdə Naxçıvanda aşığı Məhəmməd Ordubadi və Abbas Ordubadi kimi sənətkarlar yaşayıb-yaratmışdılar. XVIII əsr Naxçıvan aşığı mühitinin tanınmış sənətkarlarından biri aşığı Süleyman olmuşdur. Aşığı Süleymanın məşhur Qarabağ aşığı Abdalgülablı Valehlə deyişməsi onun yüksək sənətkarlığından xəbər verir. XVI-XVIII əsrlər Naxçıvan aşığı haqqında məlumatı biz Yusif Səfərovun “Naxçıvan aşığı və el şairləri” tədqiqatından əldə edə bilərik.

Naxçıvan aşığı mühitinin musiqi xüsusiyyətləri müstəqil araşdırmanın tədqiqat obyektinə olmasa da, onun ayrı-ayrı özəllikləri etnomusiqişünaslar tərəfindən işıqlandırılmışdır. Görkəmli Azərbaycan aşığışünası Əminə Eldarovanın qeyd etdiyi kimi, “folklorçu Əhliman Axundovun Tovuzda, Şamaxorda və Naxçıvanda topladığı materiallar içərisində 118 hava adına rast gəlirik. Belə güman etmək olar ki, bu rəqəm eyni bir havanın başqa-başqa zonalarda müxtəlif şəkildə adlanmasından irəli gəlmişdir”. Burada söhbət etnomusiqişünaslıqda böyük əhəmiyyət kəsb edən variantlıq problemindən gedir. Məsələn, “Gəraylı” aşığı havaları qrupundan bəhs edən müəllif “Naxçıvan gəraylısı” ha-

vasının adını çəkir. Eyni zamanda tədqiqatçı müəyyən tarixi ənənələrə əsasən öz adlarında yarandığı yerin adını daşıyan havalar haqqında da bəhs edir. Bu havalar sırasında Əminə Eldarova “Naxçıvanı” və “Təzə Naxçıvanı” havalarının adlarını qeyd edir. Eyni qrupa daxil olan “Şərili”, “Dərələyəz şərili”, “Ağır Şərili”, “Təzə Şərili” havaların etimologiyası haqqında bəhs edərkən, müəllif qeyd edir: “Naxçıvan yaxınlığında yer adıdır. “Aşiq Alının əsərləri” məcmuəsinin tərtibçisi Şamil Ələsgərovun təsdiq etdiyinə görə, “Şərili” havası habelə bir sıra digər aşiq havaları Aşiq Alı tərəfindən yaradılmışdır”.

Əminə Eldarovanın adlarını çəkdiyi havalardan başqa Naxçıvan regionu ilə bağlı digər bir aşiq havası da vardır ki, bu da “Ordubadi”dir. 2020-ci ildə işıq üzü görmüş “Aşiq ensiklopediyası”ndan aldığımız məlumata görə, “Ordubadi” Şirvan aşiq mühitinə xas olan havadır. Obraz-emosional məzmununa görə oynaq, şux havalar qrupuna daxildir. “Ordubadi” havası Orta pərdə kökündə ifa olunur. Məqam-intonasiya məzmunu orta pərdəyə istinad edir və Rast məqamı ilə üst-üstə düşür. İntonasiya özəyi divani-şah-orta pərdələrə əsaslanır. “Ordubadi” havasının intonasiya inkişafı üçün tetraxord həcmində məqam dayaqlarının davamlı şəkildə çalarlanması xasdır. Melodikasına əsas pərdələr üzrə enən hərəkət xasdır. Ənənəvi olaraq üçüncü bəndi zildən oxunur, istinad pərdəsi yuxarı köçürülür. “Ordubadi” havasının vokal partiyasının metr-ritmik əsasını 6/8 ölçü təşkil edir. Havanın ümumi kompozisiyasını kuplet-variant forması ilə müqayisə etmək olar. Hava etnomusiqişünas İ.İmamverdiyev tərəfindən nota köçürülmüşdür”.

Əminə Eldarovanın tədqiqatında Azərbaycan aşiq yaradıcılığı ifa tərzinə görə ayrı-ayrı ərazi qruplarına bölünmüşdür. Səciyyəvidir ki, Naxçıvan aşiq mühiti alimin təsnifatında Göyçə-Kəlbəcər və Borçalı aşiq mühitləri ilə eyni qrupda təmsil olunmuşdur. Bu qrupa aid olan aşiq mühitlərini Ə.Eldarova aşağıdakı kimi səciyyələndirir: “Bu zonanın nümayəndələri klassik musiqi-ədəbi irsinin mahir biliciləri və aşiq sənətinin çoxəsrlik ənənələrinin ehtiraslı varisləridir. Onların ifaçılıq forması əsas etibarilə solo və deyişmələrdən (yalnız sazın mü-

şayiəti ilə) ibarətdir. Bu zonanın ən tanınmış aşıqları Ağ aşiq (Allah-verdi), Aşiq Alı, Aşiq Ələsgər, Aşiq Qurban (Kəlbəcərli), Aşiq Musa, Aşiq Talıb, Aşiq Şəmşir, Aşiq İman, Aşiq Sadıx Sultanov, Aşiq Əmrah, Aşiq Hüseyn Saraclı, Aşiq Kamandar və başqalarıdır”.

Naxçıvan aşiq mühitinin təşəkkülü və inkişafına Dərələyəz aşiq mühiti də böyük təsir göstərmişdir. Məsələn, etnomusiqişünas Kamilə Dadaş-zadənin “Dərələyəz aşıqları” məqaləsindən aydın olduğu kimi, Naxçıvan aşiq mühitinin ən tanınmış nümayəndələrindən biri olan aşiq Fətullah əslən Dərələyəzin Sallı kəndindən olmuşdur. “Məşhur aşıqlar nəslinə mənsub olan aşiq Fətullah sənət dərşini öz atası aşiq İbad Haqverdi oğlundan və Zəngibasar mahalının Çoban Kərə kəndindən olan aşiq Cəfərdən almışdır”. Məqalədə qeyd olunduğu kimi, aşiq Cəfər də sonralar Naxçıvana köçərək burada məskunlaşmışdır. Aşiq Fətullah zəngin biliyə malik ustad aşiq olmuş və məhəbbət dastanlarının mahir ifaçısı kimi məşhurlaşmışdır. Ustadın bir neçə şagirdi arasında Naxçıvan respublikasının Şıxmahmudlu kəndində yaşayan aşiq Həsən Məmmədovun adı da qeyd olunmalıdır. Məqalədə qeyd olunan bütün bu faktlar Dərələyəz aşiq mühitinin Naxçıvan aşiq mühitinə təsirinin təzahürüdür.

Azərbaycan folklorşünasların əsərlərində Naxçıvan aşiq mühiti çərçivəsində mövcud olan müxtəlif yaradıcılıq istiqamətlər və ifaçılıq məktəbləri haqqında da məlumat verilmişdir. Yusif Səfərovun gəldiyi qənaətə görə, Naxçıvan aşiq mühitini musiqi-ifaçılıığı və dastan mədəniyyəti baxımından üç qrupa ayırmaq olar: Naxçıvan-Şahbuz, Şərur-Kəngərli və Ordubad-Culfa ifaçılıq məktəbləri. Naxçıvan aşiq məktəbi Naxçıvan şəhəri və Naxçıvan ətrafı kəndləri əhatə etmişdir. Şərur-Kəngərli aşiq məktəbi Naxçıvan və Dərələyəz aşiq mühitilə sıx sənət əlaqələri saxlamışdır. Ümumiyyətlə, adları çəkilən mühitlər Dərələyəzlə yanaşı, Göyçə, İrəvan, İqdir, Qars, Xoy regionları ilə sənət əlaqələrinə malik olmuşdular. Ordubad-Culfa regionunda aşiq sənəti digər aşiq məktəbləri ilə müqayisədə zəif inkişaf etsə də, adları çəkilən bölgələrlə yanaşı onun qonşu Qaradağ aşiq mühitilə də sənət əlaqələri mövcud idi.

Etnomusiqişünas Günay Məmmədovanın “Naxçıvan musiqi folkloru” tədqiqatında Naxçıvan aşıq mühitinin bəzi üslub xüsusiyyətlərindən bəhs edilmişdir. Tədqiqatçının gəldiyi qənaətə görə, “Aşıq havalarının əksəriyyəti metroritmik xüsusiyyətlərinə görə zəngin ritmoformulları özündə ehtiva edir. Başqa bölgələrdə olduğu kimi, aşıq şeir şəkillərinin hamısından aşıq yaradıcılığında geniş istifadə olunmuşdur”. Monoqrafiyada həmçinin Naxçıvan aşıqlarının dastan yaradıcılığı haqqında məlumat verilir və burada “Qurbanı”, “Aslan şah”, “İbrahim-Hürnisə”, “Şah İsmayıl-Gülzar”, “Abbas-Gülgəz”, “Hüseyn-Reyhan” dastanlarının məclislərdə ifa olunmasından bəhs edilir.

G.Məmmədovanın “Naxçıvan musiqi folkloru” tədqiqatında həmçinin Naxçıvan aşıqlarının yaradıcılığında geniş şəkildə istifadə olunan ədəbi-musiqi janrlar haqqında məlumat verilir. Müəllif belə qənaətə gəlmişdir ki, Naxçıvan aşıq mühitində klassik aşıq yaradıcılığının bütün formaları təmsil olunmuşdur. Belə ki, bu mühitdə əksər Azərbaycan klassik dastanları, ənənəvi aşıq havaları özünəməxsus şəkildə ifa olunur. Monoqrafiyada bu məsələyə dair maraqlı faktlar da qeyd olunur. “Aşıq və muğam ifaçılığında mövcud olmuş “təsnif”, “pişro” janrlarından Naxçıvan musiqi folklorunda musiqi sənətkarları geniş istifadə etmişlər. Toy-düyünlərdə Ağ Aşığın “Süsənbərim” rədifli təsnifinə də rast gəlmək mümkündür.

G.Məmmədovanın “Naxçıvan musiqi folkloru” tədqiqat əsərində işıqlandırılan problemlərdən biri də Naxçıvan aşıq mühitinin İğdır aşıqlarının yaradıcılığına təsiri məsələsidir. Hər iki bölgənin aşıq musiqi nümunələrini müqayisəli şəkildə təhlil edən müəllif belə qənaətə gəlir ki, “melodik dil xüsusiyyətlərinə, metroritmik, ladintonasiya quruluşlarına və ifa formasına İğdırdə yayılmış aşıq musiqi havacatı Naxçıvan aşıq ənənəsindən irəli gəlir. Bölgədə ifa olunan aşıq havalarının mətn quruluşu ümumaşiq poetik formaları, məzmunu ilə eynilik təşkil edir və bu ifa xüsusiyyəti İğdır, Ərzurum və Qars bölgələrində də saxlanılmışdır”.

Beləliklə, Azərbaycan etnomusiqişünasların tədqiqat əsərlərində aşıq yaradıcılığının janr xüsusiyyətləri, onun mənşəyi, tarixi qaynaqları, musiqi dili xüsusiyyətləri tədqiq edilmişdir. Lakin bütün bu dəyərli elmi nəticələrlə yanaşı eyni zamanda qeyd olunmalıdır ki, Naxçıvan aşıq mühitinə dair bir çox tarixi və nəzəri məsələlər hələ də öz tədqiqatçılarını gözləməkdədir.